

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕДУРИ РЕАЛІЗАЦІЇ МАЙНА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ-БОРЖНИКА

Волошинов Д. О.

У статті досліджуються особливості процедури реалізації майна фізичної особи-боржника. Наголошено, що його можна розглядати як завершальний етап процедури банкрутства фізичної особи, який має вирішальне значення для забезпечення балансу між інтересами кредиторів та правами боржника. В умовах економічної нестабільності, зростання числа випадків неплатоспроможності, а також обмеженості майнової маси боржника, постає нагальна потреба у забезпеченні ефективності, прозорості та соціальної справедливості цієї процедури.

Метою статті є комплексний аналіз законодавчого регулювання та практичного застосування механізмів реалізації майна фізичної особи-боржника в Україні, виявлення ключових проблем правозастосування, а також формулювання пропозицій щодо удосконалення правового механізму з урахуванням європейських стандартів та практики ЄСПЛ.

У дослідженні використано системний, формально-юридичний та порівняльно-правовий методи, що дозволило проаналізувати як норми Кодексу України з процедур банкрутства, так і судову практику, зокрема рішення Верховного Суду та господарських судів. Особливу увагу приділено аналізу стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у контексті збереження гідного рівня життя боржника.

Обґрунтовано необхідність перегляду підходів до формування ліквідаційної маси, посилення судового контролю за оцінкою та продажем майна, а також запровадженні додаткових соціальних гарантій боржникам. Запропоновано механізми вдосконалення процедури реалізації майна, що передбачають забезпечення прозорості торгів, справедливої оцінки активів і недопущення порушення основоположних прав боржника.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його висновків для підготовки змін до законодавства України, підвищення ефективності діяльності арбітражних керуючих, а також для формування сталої правозастосовної практики, зорієнтованої на принципи добросовісності, пропорційності та верховенства права.

Ключові слова: банкрутство, ліквідаційна маса, реалізація майна, фізична особа, неплатоспроможність, боржник, господарський суд.

Voloshinov D. O. Features of the procedure for the sale of property of an individual debtor

The article examines the features of the procedure for the sale of the property of an individual debtor. It is emphasized that it can be considered as the final stage of the bankruptcy procedure of an individual, which is of decisive importance for ensuring a balance between the interests of creditors and the rights of the debtor. In conditions of economic instability, an increase in the number of cases of insolvency, as well as the limitation of the debtor's property, there is an urgent need to ensure the efficiency, transparency and social justice of this procedure.

The purpose of the article is a comprehensive analysis of the legislative regulation and practical application of the mechanisms for the sale of the property of an individual debtor in Ukraine, the identification of key problems of law enforcement, as well as the formulation of proposals for improving the legal mechanism taking into account European standards and the practice of the ECHR.

The study used systemic, formal-legal and comparative-legal methods, which allowed analyzing both the norms of the Code of Ukraine on bankruptcy procedures and judicial practice, in particular the decisions of the Supreme Court and commercial courts. Special attention is paid to the analysis of the standards of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in the context of maintaining a decent standard of living for the debtor.

The need to revise approaches to the formation of the liquidation estate, strengthen judicial control over the assessment and sale of property, as well as introduce additional social guarantees for debtors is substantiated. Mechanisms for improving the procedure for the sale of property are proposed, which include ensuring transparency of trades, fair valuation of assets and preventing violations of the fundamental rights of the debtor.

The practical significance of the study lies in the possibility of using its conclusions to prepare amendments to the legislation of Ukraine, increase the efficiency of the activities of arbitration managers, as well as to form a stable law enforcement practice oriented on the principles of good faith, proportionality and the rule of law.

Key words: *bankruptcy, liquidation estate, sale of property, individual, insolvency, debtor, commercial court.*

Постановка проблеми та її актуальність. Однією із ключових складових процедури банкрутства фізичної особи є реалізація її майна, яка виступає завершальним етапом задоволення вимог кредиторів. В умовах нестабільної економічної ситуації та зростання кількості випадків неплатоспроможності особливої актуальності набуває ефективне та справедливе врегулювання цього процесу. З одного боку, йдеться про забезпечення інтересів кредиторів, а з іншого — про дотримання засад справедливості, пропорційності та захисту прав боржника як повноправного учасника правовідносин.

Законодавство України передбачає певну процедуру реалізації майна боржника у межах справи про неплатоспроможність, однак практика її застосування виявляє низку проблем: формальність торгів, можливість заниження вартості активів, недостатній судовий контроль. У цьому контексті вивчення європейського досвіду, аналіз актуальної судової практики та формулювання пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання становлять важливий напрям наукових досліджень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання процедури банкрутства фізичних осіб були предметом дослідження таких вчених, як: І. А. Бутирська, А. А. Бутирський, Л. І. Грабован, М. О. Гурин, Я. О. Левшина, Л. М. Ніколенко, Б. М. Поляков, Р. Б. Поляков, П. Д. Пригуза, В. В. Радзивілюк, Т. В. Степанова та інших. Разом із тим питання реалізації майна фізичної особи-боржника потребують додаткової уваги в умовах сучасної ситуації.

Метою статті є з'ясування особливостей реалізації майна фізичної особи-боржника, виявлення проблемних аспектів практики її застосування, а також окреслення перспектив удосконалення цієї процедури з урахуванням кращих зарубіжних практик.

Виклад основного матеріалу. Процедура реалізації майна фізичної особи-боржника є завершальною фазою провадження у справі про неплатоспроможність, яка спрямована на задоволення вимог кредиторів за рахунок коштів, отриманих від продажу активів боржника. Вона регулюється Кодексом України з процедур банкрутства (далі — КУЗПБ) та характеризується комплексом публічно-правових і приватно-правових механізмів, спрямованих на ефективне завершення процесу банкрутства. Цей етап процедури передбачає:

— формування ліквідаційної маси — до неї включається все майно боржника, що перебуває у його власності, а також те, що буде отримано боржником у власність після визнання його банкрутом і до завершення процедури погашення боргів боржника, крім майна, визначеного ч. 6 і 7 ст. 131 та ст. 132 КУЗПБ [1]. Зокрема, у справі 903/1214/23 Господарський суд Волинської області звернув увагу на те, що наявність арештів та обтяжень обмежує права керуючого реалізацією майна боржника щодо формування ліквідаційної маси, що унеможлиблює ефективне здійснення ним своїх функцій [2]. Крім того, не підлягають включенню об'єкти, які згідно з Цивільним процесуальним кодексом України не можуть бути предметом стягнення (наприклад, необхідні для життя речі побутового призначення).

— оцінка майна — проводиться за участю суб'єкта оціночної діяльності, як правило, за ринковими цінами. Важливим аспектом є прозорість та обґрунтованість оцінки, адже вона прямо впливає на розмір задоволення вимог кредиторів. У справі № 916/981/21, Верховний Суд наголосив на важливості надання достовірної інформації про майновий стан боржника, включаючи доходи та витрати членів його сім'ї, для ефективного здійснення процедури погашення боргів. Недостовірна або неповна інформація може призвести до заниження вартості майна та порушення прав кредиторів [3];

— реалізація майна — за загальним правилом здійснюється через електронні торги на спеціалізованій платформі (наприклад, Прозорро.Продажі). Продаж майна має здійснюватися публічно, з дотриманням принципів конкурентності, доступності та рівності всіх учасників [4]. У процедурі банкрутства фізичних осіб важливо забезпечити прозорість та законність торгів з реалізації майна. Наприклад, у справі № 910/1947/22, Верховний Суд скасував рішення суду першої інстанції щодо призначення арбітражного керуючого, оскільки не було дотримано вимог щодо автоматизованого відбору кандидатури через Єдину судову інформаційно-телекомунікаційну систему. Це рішення підкреслює необхідність дотримання процедурних норм при реалізації майна боржника [5];

— розподіл виручених коштів — відбувається у визначеній законом черговості, що ґрунтується на пріоритетності певних вимог (аліментні зобов'язання, трудові виплати, податкові борги тощо) (ч. 4 ст. 133 КУЗПБ). Арбітражний керуючий готує звіт про розподіл коштів, який затверджується судом. У справі № 5026/1089/2011 господарський суд Черкаської області розглянув питання пропорційного

задоволення вимог кредиторів першої черги у разі недостатності коштів. Суд зобов'язав арбітражного керуючого здійснити пропорційне задоволення вимог кредиторів першої черги, що відповідає вимогам законодавства [6].

Процедура реалізації майна є не лише економічним інструментом задоволення вимог кредиторів, а й важливою складовою механізму відновлення фінансової стабільності боржника. Вона також має значення для забезпечення верховенства права, доброчесності сторін та забезпечення довіри до інституту банкрутства загалом.

На відміну від класичної процедури ліквідації юридичної особи, що має переважно комерційно-розрахункову природу, процедура банкрутства фізичної особи характеризується соціально-захисною спрямованістю та гуманітарною метою. Серед її ключових особливостей доцільно виділити такі:

- пріоритет забезпечення мінімального соціального стандарту життя боржника. Законодавство виходить з презумпції недопущення повної маргіналізації боржника: реалізація майна не може порушувати основоположні права особи на житло, медичну допомогу, мінімальний побутовий рівень та людську гідність. Це відображає гуманістичну спрямованість процедури та її реабілітаційний потенціал. Пропонуємо розуміти пріоритет забезпечення мінімального соціального стандарту життя боржника як фундаментальний принцип процедури банкрутства фізичної особи, який передбачає, що при реалізації майна боржника держава та суд мають забезпечити збереження у його володінні достатніх матеріальних ресурсів для задоволення базових потреб, що відповідають встановленим соціальним стандартам життя, включаючи житло, харчування, медичне обслуговування та інші елементи гідного існування, відповідно до принципу гуманізму, пропорційності та верховенства права;
- обмеженість ліквідаційної маси у зв'язку з персоніфікованим характером активів фізичної особи. На відміну від юридичних осіб, активи фізичної особи не завжди мають підприємницький чи економічний характер, що зумовлює обмеженість їх реалізації. Значна частина майна виконує функцію задоволення базових життєвих потреб (житло, одяг, побутові речі), що не можуть розглядатися виключно як об'єкти стягнення;

- законодавчо встановлена заборона на звернення стягнення на окремі категорії майна. Законодавством прямо встановлюється заборона на реалізацію певного виду майна фізичної особи-боржника — зокрема, єдиного житла, предметів особистого вжитку, продуктів харчування,

медичних засобів тощо (ч. 6, 7 ст. 131 КУЗПБ, ст. 73 Закону України «Про виконавче провадження»). Це спрямовано на забезпечення справедливого балансу між інтересами кредиторів та правом боржника на гідне існування. Крім того, такі винятки є виявом конституційного підходу до прав людини, відповідно до рішень Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ) та відповідають положенням ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) [7, с. 73–80]. Наприклад, у справі *McCann v. United Kingdom* (заява № 19009/04, рішення від 13 травня 2008 року) ЄСПЛ постановив, що втрата житла є найекстремальнішою формою втручання у право на повагу до житла, гарантоване ст. 8 Конвенції. Суд підкреслив, що будь-яка особа, яка ризикує втратити своє житло, повинна мати можливість оскаржити пропорційність такого заходу перед незалежним судовим органом, навіть якщо її право на проживання за національним законодавством припинилося [8]. Це рішення має безпосереднє значення для процедур реалізації майна фізичних осіб-боржників, оскільки підкреслює необхідність дотримання принципу пропорційності та забезпечення належних процесуальних гарантій при втручанні у право особи на житло. Таким чином, положення національного законодавства, які передбачають виключення певних видів майна з ліквідаційної маси (наприклад, єдиного житла), є виявом конституційного підходу до захисту прав людини та відповідають стандартам, встановленим ЄСПЛ. Крім того, ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції гарантує право на мирне володіння своїм майном, що також вимагає, щоб будь-яке позбавлення особи майна було законним, переслідувало легітимну мету та було пропорційним [9]. Таким чином, національне законодавство України узгоджується з практикою ЄСПЛ, забезпечуючи захист основоположних прав фізичних осіб-боржників при реалізації їхнього майна в процедурі банкрутства.

Отже, реалізація майна фізичної особи-боржника — це врегульований законом завершальний етап процедури банкрутства, який полягає в організованому відчуженні активів боржника з метою пропорційного задоволення вимог кредиторів, що здійснюється з дотриманням принципів публічності, доброчесності, соціальної справедливості та мінімального втручання у гідний рівень життя боржника.

Арбітражний керуючий відіграє центральну роль у реалізації процедури банкрутства фізичної особи, виступаючи не лише процесуальним

суб'єктом, а й ключовим гарантом балансу інтересів боржника, кредиторів і публічного порядку [10, с. 25–32]. Слід підкреслити, що його діяльність є втіленням принципів добросовісності, компетентності та неупередженості, закріплених у КУЗПБ та підтверджених у рішеннях Верховного Суду.

Арбітражний керуючий повинен діяти об'єктивно та в інтересах усіх сторін процедури банкрутства. У справі № 908/1376/23, Господарський суд Запорізької області розглянув питання призначення арбітражного керуючого, враховуючи відсутність клопотання зборів кредиторів щодо кандидатури. Суд дійшов висновку про можливість призначення керуючим реалізацією майна боржника арбітражного керуючого, який відповідає встановленим вимогам, за відсутності інших заяв. Це рішення підкреслює важливість дотримання процедур призначення та уникнення конфлікту інтересів [11].

На відміну від ліквідаційного керуючого юридичної особи, який здебільшого діє у межах корпоративного процесу, арбітражний керуючий у справі щодо фізичної особи зобов'язаний враховувати персоніфіковані потреби боржника, надавати йому роз'яснення щодо правових наслідків реалізації майна, вести комунікацію з органами опіки (у разі наявності неповнолітніх), інформувати суд про наявність майна, яке не підлягає стягненню, тощо. У контексті європейських стандартів, обов'язки арбітражного керуючого можна розглядати у світлі практики ЄСПЛ, зокрема у справах «Rousk v. Sweden» (2013) та «McCann v. United Kingdom» (2008), де підкреслюється необхідність процесуального захисту особи при втраті житла або іншого майна. Таким чином, арбітражний керуючий повинен діяти не лише як розпорядник активів, а і як гарант дотримання прав боржника, зокрема на житло та людську гідність (ст. 3 Конституції України, ст. 8 Конвенції).

Крім того, особливу увагу слід приділити дискреційним повноваженням арбітражного керуючого при виборі способу реалізації майна чи його оцінці, що у протилежному випадку може призвести до порушення прав кредиторів або зловживань з боку боржника. Це вимагає від арбітражного керуючого високого рівня професійної підготовки, етичної відповідальності та прозорості дій. Тобто можна розглядати арбітражного керуючого як «процесуального фасилітатора», який має забезпечити ефективне функціонування процедури реалізації з урахуванням загальноправових принципів справедливості, правової визначеності та

пропорційності. Таким чином, роль арбітражного керуючого у процедурі реалізації майна фізичної особи виходить далеко за межі технічного управління активами. Це особа, яка діє у трикутнику «право – мораль – економіка», формуючи правову культуру банкрутства, що заснована на повазі до людської гідності.

Якщо розглядати процедуру реалізації майна фізичної особи-боржника в європейських країнах, то, наприклад, скандинавські країни мають тривалу традицію формування збалансованих механізмів неплатоспроможності, які поєднують захист прав кредиторів із соціальною орієнтацією щодо боржника. У фокусі – не лише ефективність процедури реалізації майна, але й забезпечення гідності особи-боржника, його права на новий старт після завершення провадження. З аналізу законодавства про банкрутство фізичної особи слід звернути увагу на наступні акценти:

1) Призначення та роль незалежного адміністратора (керуючого). У Швеції, Норвегії та Данії особливу увагу приділено незалежності та професіоналізму арбітражного або конкурсного керуючого. Усі керуючі проходять попередній відбір, мають обов'язкову кваліфікацію (часто адвокати з досвідом у сфері банкрутства) та підпорядковуються жорсткому судовому й публічному контролю. Наприклад, у Швеції згідно з Konkurslagen (1987:672), керуючий (konkursförvaltare) несе кримінальну відповідальність за зловживання або упущення в процесі реалізації майна [12]. У Норвегії суд затверджує керуючого, і будь-яке рішення щодо реалізації значного активу має бути погоджене з комітетом кредиторів (Konkursloven) [13]. В Україні ж інститут арбітражних керуючих залишається проблемним у частині незалежності, професійного добору та забезпечення ефективного контролю з боку суду. Відсутність дієвого механізму ротації та оцінки якості роботи знижує довіру до результатів реалізації активів.

2) Застосування соціального мінімуму (existensminimum). У скандинавських країнах чітко законодавчо визначено так званий «existensminimum» – обсяг майна чи доходу, який не підлягає включенню до конкурсної маси. У Швеції це положення забезпечує збереження боржником мінімуму коштів на оренду житла, харчування, комунальні витрати та інші базові потреби. Подібні положення діють у Данії та Норвегії, з урахуванням складу сім'ї та регіонального рівня цін [12; 13]. В Україні така норма існує лише фрагментарно (наприклад, обмеження щодо звернення стягнення на окремі види доходів), але не

має комплексного характеру та не прив'язана до реального прожиткового мінімуму, що позбавляє боржника гарантії гідного існування в процедурі реалізації майна.

3) Способи реалізації майна: гнучкість та прозорість. У Швеції дозволено реалізацію майна як через примусові аукціони, так і шляхом прямих продажів, якщо це забезпечує вищу ефективність [12]. У Норвегії боржник і кредитори можуть запропонувати власний план продажу активів, що узгоджується з керуючим і судом [14; 15]. У Данії обов'язковим є незалежне оцінювання майна та публічне повідомлення про продаж, що забезпечує прозорість і конкурентність процедури [13]. Українське законодавство, хоча й містить положення про продаж активів через систему електронних торгів, на практиці стикається з проблемами довіри до оцінювачів, відсутністю реального ринку покупців та корупційними ризиками при визначенні стартової ціни.

4) Активна участь кредиторів у процедурі реалізації. Скандинавська модель передбачає значну участь кредиторів у процесі продажу майна. У Норвегії кредитори формують наглядовий комітет, який контролює реалізацію активів. Подібна участь кредиторів забезпечує більшу легітимність рішень і запобігає спробам маніпуляцій з боку керуючого [15]. В Україні така модель не імплементована — участь кредиторів у реалізації майна є номінальною і, як правило, обмежується отриманням інформації постфактум.

5. Діджиталізація та доступність інформації. У скандинавських юрисдикціях усі рішення щодо реалізації майна публікуються в онлайн-реєстрах, доступних як кредиторам, так і боржникам. Це забезпечує транспарентність, що є фундаментальною умовою довіри до процедури. В Україні хоча й створено єдині реєстри боржників, майнових торгів, але вони не завжди містять повну й достовірну інформацію про активи, способи їх реалізації, учасників торгів, що породжує підозри у змові між організаторами й покупцями.

Скандинавські моделі реалізації майна фізичних осіб-боржників демонструють комплексний, збалансований та соціально чутливий підхід. Для українського законодавця доцільним видається імплементація таких ключових елементів: запровадження єдиного «existensminimum», не підвладного стягненню; посилення інституційної незалежності та доброчесності арбітражних керуючих; розширення повноважень кредиторів у контролі над реалізацією майна; створення дієвого механізму публічного контролю та прозорості.

Висновки. Процедура реалізації майна фізичної особи-боржника у межах провадження у справі про банкрутство є складним і багатограним етапом, що виконує не лише функцію задоволення вимог кредиторів, а й забезпечує дотримання прав боржника, захист його людської гідності та соціальних гарантій.

На підставі аналізу законодавства, судової практики та європейських підходів можна дійти висновку, що чинне правове регулювання реалізації майна боржника має як позитивні риси, так і суттєві недоліки. Серед основних проблем слід відзначити формальність процедур, ризики зловживань при оцінці майна, недостатній рівень судового контролю, а також обмежену захищеність боржника від неправомірного втручання в особисту сферу його життя. Водночас механізми, спрямовані на дотримання принципу пропорційності, мінімальне втручання у гідний рівень життя особи та гуманізацію процедури банкрутства фізичних осіб, відповідають європейським правовим стандартам і практиці ЄСПЛ.

Враховуючи зазначене, подальше вдосконалення процедури реалізації майна фізичних осіб-боржників має базуватись на поєднанні правозахисного підходу з підвищенням прозорості, ефективності та справедливості процесу. Особливу роль у цьому відіграє діяльність арбітражного керуючого, який повинен виступати не лише як технічний виконавець, а як гарант дотримання балансу інтересів усіх сторін та забезпечення належного процесуального порядку. Отже, необхідність реформування окремих аспектів процедури реалізації майна, запровадження додаткових гарантій прав боржника та посилення контролю за діями учасників процесу є логічним кроком до підвищення довіри до інституту банкрутства фізичних осіб в Україні та наближення національного законодавства до кращих європейських практик.

Література

1. Кодекс України з процедур банкрутства : Закон України від 18 жовтня 2018 р. № 2597-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 19. Ст. 74.
2. Ухвала господарського суду Волинської області від 06 березня 2024 року у справі 903/1214/23. *You-control*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/117471078/>
3. Постанова Верховного Суду від 16 травня 2023 року у справі № 916/981/21. *Opendatabot*. URL: https://opendatabot.ua/court/111121966-320b24ad65295189203d0a15f61fc2f1?utm_source=chatgpt.com

4. Питання функціонування електронної торгової системи з продажу майна боржників у справах про банкрутство (неплатоспроможність): Постанова Кабінету Міністрів України від 2 жовтня 2019 р. № 865. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/865-2019-%D0%BF#n12>

5. Постанова Північного апеляційного господарського суду від 23 жовтня 2023 р. у справі № 910/1947/22. *Clarity project*. URL: https://clarity-project.info/court/decision/114576953?utm_source=chatgpt.com

6. Ухвала Господарського суду Черкаської області від 16.03.2020 р. у справі № 5026/1089/201. *Судова влада України*. URL: https://ck.arbitr.gov.ua/sud5026/bankrut/uhv/14_04_01_5026_1089_2011_16032020

7. Ніколенко Л.М. Застосування практики Європейського Суду з прав людини у господарському судочинстві. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2021. № 1. С. 73–80.

8. Рішення Європейського суду з прав людини «McCann v. United Kingdom» заява № 19009/04 від 13 травня 2008 року. *Hudoc*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22site%22%3A%22001-86233%22%7D>

9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом України

№ 475/97-ВР від 17.07.97. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text

10. Бутирський А.А., Ніколенко Л.М. Виплата винагороди арбітражному керуючому у справі про банкрутство. *Економіка і право*. 2021. № 2. С. 25–32.

11. Постанова Господарського суду Запорізької області від 16.04.2024 у справі № 908/1376/23. *You-control*. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/118553813/?utm_source=chatgpt.com

12. Konkurslag (1987:672). *Sveriges riksdag*. URL: https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/svensk-forfattningssamling/konkurslag-1987672_sfs-1987-672/

13. Konkursloven (1984 nr. 58). *Danske love*. URL: <https://danskelove.dk/konkursloven>

14. Lov om gjeldsforhandling og konkurs (konkursloven). LOV-1984-06-08-58. *Lovdata*. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1984-06-08-58>.

15. Lov om fordringshavernes dekningsrett (dekningssloven). LOV-1984-06-08-59. *Lovdata*. URL: <https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1984-06-08-59>.

Волошинов О. О.,
аспірант кафедри господарсько-правових дисциплін
та економічної безпеки
Донецького державного університету
внутрішніх справ